

Lator László

VAS ISTVÁN ÉS A HALHATATLANSÁG

Mikor Vas István 1943 karácsonyán, két éjszaka, megírta a MONÁDOK-at, „tudta, hogy ez a legjobb vers, amit eddig írt”. Alighanem jól tudta, pedig írt előtte már jó néhány remekművet. Már megtalálta a hangját (az egyiket a sok közül, ha egész életművét nézzük). Azt a többnyire egy helyzet, egy lelkiállapot rögzítésével induló, majd ódai-an-himnikusan vagy még inkább rapszodikusán (mert gondolkodása drámai természetének talán ez a műfaj felelt meg leginkább) felszárnyaló nagyívű verset, amelyet egyszerre hevít a világ birtokbavételének mohó szenvedélye, a fénybe emelt tárgy legmélyéig törekvő értelem, a formába kényszerített érzelem heve és a hibátlanul pontos megfogalmazás gyönyöre. Még alig múlt harmincéves, de addigra már „valami kínzó elégtelenség érzésétől hajtva”, „valamilyen költői biológiával” „kicsérlette összes költői sejtjeit”. Kassák már a tizennyolc éves költőt felfedezte, majd felfedezte nem sokkal később Kosztolányi és Babits is, ő mégis úgy érezte, hogy „nem kapott hozományt a költészetéhez”, mint mások, nála szerencsésebbek (persze, elsősorban nyelvi hozományra gondol, meg akkoriban valahogy a levegőben volt az is, hogy minden igazi költő a fővárosénál épebb szellemű vidékről jön, és nem csak a népiek), hogy „keservesen meghínélőva” fejlődött. Az 1932-ben megjelent ŐSZI ROMBOLÁS darabjai 1930-tól íródtak, vagyis szinte még kamaszkorában. Manapság ritka az olyan húsz-huszonkét éves költő, aki olyan biztos kézzel, technikával formálja meg a verset, mint a pályakezdő Vas István. Nem tudom, hol-mikor hagyogatta el azt a bizonyos rossz nyelvi hozományt, a „*torz fordulatokat, kitékért szavakat*”, a „*némekkel kevert, textilesek és tőzsdések körében ellesett nyelvet*”, mindenesetre első kötetében inkább túlságosan is pallérozottan beszél. De eljön majd annak is az ideje, hogy felfedezze, költői anyagul hasznosítja ha nem is éppen a textilesek, de a pestiek aszfalton termett, kávéhárszagú fordulatait. Lesz viszont mit ellejtenie a tűnékeny korizléshez kötődő lírai sztereotípiákból. Csak húszéves korában gondolta, hogy a víznek „*ezüstlútkre*”, a „*tündérvárosnak millió fénye*” van. Versvilága akkor még kellően stilizált, képzeletében iramszarvas röpitette szán siklik, mordvinok vágatnak, ő maga „*örög juhász*”, s „*bőrsüveggel, nagy csizmában felhőláncot járna*”. A vers nemegyszer kezdődik *minttel* (nyugatos szokás), egy-egy hosszan kanyargó hasonlattal. De hogy felvette ezt a modort, azon igazán nincs mit csodálkozni. Annál inkább megcsodálhatjuk, milyen érett biztonsággal kezeli a formát. Nemcsak azért, talán nem is elsősorban azért, mert olyan jól megtanulta a mesterséget. (Utóbb maga sem értette, miért dicsérte egy-egy kritika éppen a formaművészetét.) Hanem mert volt benne valami ösztönös, erős muzikalitás. (Később szokása lett, hogy valamilyen magában dúdolt dallamra írta a verset.) De ennél is feltűnőbb versről egyre jobban megmutatkozó arányérzéke. A vers tárgyi, képi, gondolati, érzelmi-indulati, hangulati anyagának a megformálása, hatásos színpadra állítása, az az ő igazi formaművészete. Ebben, szinte kezdettől fogva, klasszikus. A biztos mértéktudás, az önmagával tusakodó belső világot szabályozó fegyelem mindenféle szertelenségtől megóvta. Egész életműve csupa viharos mozgalom, mégis: alaptermészete a rend. Ezért is vonzódott a római, az itáliai művészethez, szellemhez. És ez lehet a magyarázata, hogy olyan ha-

mar hátat fordított a, költői értelemben, rendetlen avantgárdnak. És talán ez is hozzájárult, hogy okkal, ok nélkül intellektuális, racionális költőnek minősítették. S bár nálunk ez szinte-szinte sértésszámba megy, nem tiltakozott ellene. Szeretett mindenről érthetően beszélni, de racionalizmusához az is hozzátartozott, hogy tudta: vannak ésszel meg nem ítéhető, meg nem magyarázható dolgok, de ésszerűen beszélni még azokról is lehet. Racionalizmusa nem annyira a steril francia klasszicizmuséhoz, inkább Goethe testes, érzékies gondolatiségéhez, látható-fogható fogalmi tisztaságához hasonlít. Fiatalkori lírájában különösen az amúgy is hosszú távú figyelmet kívánó stanzaiban érezni ezt a természetéhez idomított klasszicizmust. A versben való teljes jelenlétet ellensúlyozó értelem józan kívülállását, a gomolygó anyag józanul pontos megfogalmazását, a kétszer hármas rímkötésben is sértetlenül iramló, bonyolult, mégis nyomhan átlátható nagy körmondatokat, a szakaszrőr sorpárokban tündöklő véglegességet. („*Lelkét szerettem akkor vagy a lestét? Villanó váltás, oszthatatlan egység.*”)

De a MONÁDOK-kal Goethe közvetlenül is kapcsolatban van. Ő hozza szóba valahol Leibniz monászméletét. Gondolom, a német bölcselet meglehetősen bonyodalmas szubsztanciátanából Vast egyvalami ragadta meg igazán. Az, ami nemcsak akkori helyzetének, lelkiállapotának, többfelé húzó szerelmes ajzottságának, hanem alaptermeszetének is megfelelt. Az a halhatatlanságmotívum, amely aztán még sokszor megszólal költészetében. Leibniz egy nagy beleéléssel eljátszható vagy őszintén átélhető fikcióval, de talán igazabb volna úgy mondanom, hogy félig-fikcióval ajándékozta meg. Azzal, hogy rendszerében a szubsztancia elemi egységei, a monászok (vagy monádok) a világ kezdete óta változatlanok, és ha a vezérlő monász már nem fogja is össze őket, vagyis az egyszeri kombináció szétesik, az élőlény megszűnik létezni, monászai akkor is tovább őrzik lényegüket. Az én hát az állandó változásban megtartja a változatlant, az élete határain sértetlenül átlépő örökkévalót. Vas István lírájában ezzel a kétségtelenül irracionális (személyes és közös, evangéliumi) reménnyel ellenkezve minduntalan fel-felhangzik a másik szólam is, az „ultima realitas”-é, azé a csodáé, „ami elmúlik, ami egy percig marad itt, ami nem volt, nem lesz, és amíg van, folyton változik”. A csak itt és most gyötrelmesen gyönyörű tudata. De a MONÁDOK első szakaszában a maga mögött, maga előtt végtelen életet tudó én lép színre. („*Életem messziről cikázó villanás: Az évezredekben csak énem hangja szól át.*”) De hát micsoda folytonosság ez? Nem „véletlen őseiben”, nem „vére vak folyóját” követve keresi eredetét. Hanem a maga öröktől létező monászában. Persze, ez nem csak filozófia. A vérmítosz, a származásigazolások korában a vérségi-biológiai determináció tagadása (Vas egyébként mindenféle determinációval szembeszegült), politika, világnézet is. Milyen folyamatos létezésben hisz hát? A hinduizmus lélekivándorlására csak az gondolhat, aki egy cseppet sem ismeri műveit, a keleti vallásfilozófiáktól inkább viszolygó, semmint megmámorosodó európaiságát. Vagy gondoljunk a keresztény felfogás szerint való halhatatlan lélekre? Erre ugyan nem mernék egyértelmű nemmel felelni, de annak a léleknek nem történelmi vagy földtörténelmi, biológiai emlékei vannak. Legfeljebb a jó és rossz tudását rejtheti magában. Vagy Jung-ra, az őselményeket, archetipikus képeket, jelképeket továbbörökítő közös tudatra? Vast egyszer-egyszer talán érdekelte, de aligha volt neki való Jung intuitív misztikája. Vagy a sejtek, a gének öntudatlan emlékezetére? De a versbeli monásznak nem csak biológiai emlékei vannak. Van aztán egy Vas Istvánhoz illő kézenfekvő magyarázat is: a történelem, a művelődéstörténet mindig is legszemélyesebb ügye volt. A felületes olvasó, különösen a RÓMAI PILLANAT-tól fogva, a versekben látható, sejrhető óriási műveltséganyagból akár arra is következtethet, hogy egy elké-

pesztően művelt tudós költőt olvas, aki könyvtárban szerzi élményeit. De neki a műveltség, némi túlzással, már-már testi szükséglete, mint egy üveg vörösbor vagy egy szép női test. Az emberiség múltjának minden neki fontos pillanata egyenértékű a jelennek. Eleven hatóanyagként beépült a szervezetébe. „*Világtörténelem csak az, amit megélek*”, olvassuk a harmadik strófában, s ez természetesen nem a történelmet, hanem a maga szellemi természetét minősíti. Ezért, e miatt a kivételes beleérző képesség miatt támadhatnak benne atavisztikusnak retsző képzetek, az *ezt már átéltem egyszer* közismert érzése. A vers „*tíz szakaszába belesűrítettem az egész világtörténelmet, vagyis azt, ami nekem személyesen fontos és érdekes volt belőle*”, írja a NEHÉZ SZERELEM-ben. És mert ennyire személyes tulajdonának érzi a történelmet, mindazt, ami kedvére valót az emberi szellem létrehozott, ezt az érzést akár meg is lehet fordítani. Ott volt, jelen volt a történelem nagy pillanataiban. Kosztümös darabokban játszik, de a jelmez szinte hozzájárul a jelenkori valójához. De ugyan miféle történelmi epizódok villannak fel ez után a filozófiai, lélektani vagy még inkább lenyűgözően költői expozíció után? Igazán láthatóan, tartalmasan csak egy reneszánsz jelenet és Egyiptom. És a reneszánsz is hogyan? Halványzöld lomb, kerti unnepegy, aranybrokát ruhák, tengerszagú szél. Hogy lehet, hogy ez a cseppet sem részletező kép mégiscsak felidézni nemcsak egy reneszánsz unnepegy, hanem, csakugyan, az egész kor regényes hangulatát? Ezt bizony nem tudom megmondani. Vagy Karnak, a négyezer éves egyiptomi templomegyüttes, a hozzá tartozó ősvallásképzetekkel? Ha nem volna ebben a képsorban valami, önkéntelen vagy megtervezett, atavisztikus varázs, ha álmában, éjszaka „*meghítt borzalmu hangon, hollak közt, föld alól*” nem ugatna fel Anubis, miért hinnénk el, hogy csakugyan olyan fontos neki Afrika? Hát még később, azok a hatodik szakaszban szépen, arányosan, de az olvasónak asszociációkat alig-alig kínáló földrajzi nevek! Weimar (természetesen Goethe, tehetjük hozzá Vas István vonzalmainak ismeretében), Sírász (a perzsa, arab, török költészetet mindig is nagyon szerette, tartalmi jegyei, formái jó néhány versében felbukkannak), Varsó (gondolom, elsősorban azért került ide, mert első felesége, Nagy Etel első nagy tánc-sikerének a színhelye), vagy Trianon (történelmi, irodalmi, művészeti levegője vagy kifinomult pompája miatt?). De ha valaki mindezt nem tudja? Azt hiszem, helyi energiájuk, a vers felszín alatti áramai akkor is kigyújthatják őket, mint egy-egy kellő pillanatban felvillanó jelzőlámpát. Hol van hát az egész világtörténet? Azt hiszem, leginkább a sejtelve van ott. Vas István vallomása és a magam iménti magyarázatai ellenében hadd mondjam most, hogy a versbeli történelmet igazában a szerelem élteti. A versen átfúvó időtlenség, a szerelem időtlensége. Meg természetesen a beállítás, a megvilágítás, a részletek összejátszása. Prózáiban: a technika. Milyen levegős, huzatos már a vers meditatív indítása is! Talán az amúgy is tág terű francia alexandrin teszi? Az is. Aztán a másfajta, a zenei technika. Most még gyönyörűen, bravúrosan rímel. Úgy csinálja meg az ötsoros szakaszt megkötő háromsoros rímet, hogy noha telt zengéssel szólnak, még arra a klasszikus tanácsra is ügyel, hogy lehetőleg különféle szófajokat rímeltessünk össze (rögtön az első szakaszban: „*folyóját*” – „*tüllát*” – „*szól át*”, s különösen jólesik a fülünknek, hogy az utolsó rím két szóból áll). De az az igazi nagy mutatvány, hogy elhitei: valamennyi rím szó egyszerűen a mondat, a szöveg természetes rendje szerint kerül a sorvégre. S ugyanígy: mintha véletlenül kerülne a sorokba az észrevétlenül is hatásos betűrímek. Az az érzésünk, hogy nem kellett „beletenni” őket a versbe, csak egyszerűen úgy adódott. De milyen váratlan, erős érverés támad tőlük a sorban! („*Véletlen őseu, a vére vak folyóját*”, „*Hosszú felhő földi a fázó hold felét*”, „*Kucs nád, karmuntyúd és szép szempillád megázott*”). Hogy folytassam a

képet: mintha a sűrű betűrímeiktől erősödne a vers vérkeringése. Aztán a dikció sodra: kérdez, közöl, felkiált, és már mire odáig érünk, hogy „*Milyen kevés a Most, milyen nagy úr a Régen!*”, már lenyűgöz gondolkodásának az ellenállás nélkül bomló mondatokban alakot öltő kidolgozott és goromba ereje. S milyen szép a mondatok íve, ugyanolyan töretlenül emelkedik az egész vers is az utolsó előtti versszak utolsó soráig. Pedig váltásai, ha jól odafigyelünk, nagyon is váratlanok, már-már erdőszakosak. Az elvont-fogalmi, mégis lázasan személyes nyitány után a történelmi sugallatú képek s rájuk nyomban egy szinte testmeleg jelenetsor: „*És szél és téli ég, ködös, nagy búcsúzások.*” Ezt nem a képzelet szövö, még a vörösmartys, romantikus fény-árny lobogáson, a talán-talán oroszos (tolsztojos, csehovos) színezésen is áttűnik a valóságos helyszín, az azért olyan zaklatott, mert még közeli, eleven élmény. A töredezett, állítmánytalan, csak kö-tőszavakkal összetartott szöveg („*És csók és indulás és vissza még feléd!*”) olyan, mint egy vágásokkal, áttűnésekkel megsabdalt harmincas évekbeli filmképsor. A képek, mondatok mögött elemezhetetlen édes-fájdalmas háttérzene szól. Másképp, mint a henne bujkáló transzcendencia, de irracionális tartománya ez is a versnek. Nem tudom megmondani, legfeljebb találgathatom, hogy hol van a forrása. Talán az elmosódva derengő és a testies, érzékies egybejátszásában. Talán a meghitten közeli és a semmibe foszló elegyítésében. És a zenében is, persze, a jambikus alapritmust hol felerősítő, hol elfedő hangsúlyokban, a már említett betűrímeiben, a szavak hangtestében, az „*és szél és téli ég*” csupa magas hanggal, hosszú ékkel kitarított zengésében, a rákövetkező „*nagy búcsúzások*” mély gondnokkabúgásában. Vagy még az olyan jelentéktelennek tetsző dolgokban is, hogy a „*ködös*” jelentése az első (meteorológiai) és az érzelmeket fésülő elvont közt ingadozik. Vagy hogy a szakasz záró „*kezemből vér szívárog*” megörzi ugyan romantikus auráját, mégis hihető valóság: ha nem vérzett volna csakugyan a Vas István keze, ugyan hogy jutott volna eszébe olyan összefüggéstelenül beleírni a jelenetbe? Elhisszük azt is, hogy az ötödik szakaszban a versszínpadra lépő szerelem éppen olyan sorsszerű, mint az előző strófákban megrajzolt fantasztikus önarckép valamennyi vonása. De tegyük többes számba a szerelmet. Ha mi magunk nem vennénk észre (bár a figyelmes szem észlelheti az ötödik, a hatodik és az utolsó versszak elűtő stilizálásából), Vas Istvántól megtudhatjuk, hogy a versben három nőalak dereng. Csak a vers csúcsa felé szárnyaló vallomás elragadtatásában olvadnak össze egyetlen személlyé. (Nézzünk vissza egy pillanatra a vers születésére. Csak amikor befejezte, akkor eszmélt rá a költő, hogy írás közben három nőre gondolt, bár ez a *gondolt* határozottabb a kelletténél. Ezt csak azért mondom el, mert kiderül belőle, mennyire ki lehet szolgáltatva a versnek még az olyan tündöklően okos, tudatos költő is, mint amilyen Vas István. Akárhogy is, irracionális oldala ez is a költészetnek, még ha a vers körül kavargó képzetek akaratunktól félig-meddig független társulását, tülekedését közben ellenőrzi, rendezi is a tudat.) Az előbb elemzett strófával a vers kilép történelmi teréből. Második felesége jön-megy benne, Vas akkori életének mentőangyala. De máris vált a vers, a jelenet személyes is, visszhangosan történelmi is. A „*homályos út... palák süppednek sűrű sárban...*” csakugyan megélt, de legalábbis hiteles valóságdarab. Az a pamlagon való képzelgés is. És az a fortélyosan eljátszott bizonytalankodás, hogy „*Emlékszem, volt ez is. Hol is volt? Merre jártam?*”, valahogy elhitei velünk, legalábbis egy versnyi időre, hogy Siráz vagy Trianon ugyancsak valóságos helyszíne kettejük szerelmének. Mintha csak azt kérdezné: hol is jártam tegnap? A Teréz körúton vagy a Gyár utcában? Ennek a fantasztikus színpadnak harmadik felesége, Szántó Pirokska a főszereplője. A lassúbb, epikus, meditatív versindítás, a történelmi színek, a szerelmes

Jelenetek, az ujjongó himnusz után kialszik a fény. A tetőpontig csigázott mámorból (mintha az egész vers egy gyönyörű szeretkezés lázgörbéjét írná le) ocsúdó, józan, keserű utolsó strófa a halott Etit idézi. Ásványi világ, apokaliptikus színtér. A bolseleti, költői képzetSOROKAT indító monász helyére a tudományos, prózai atom kerül. Viszszavonja hát Vas az olyan hatásosan elénk állított földtörténeti, biológiai viharzást? De hiszen már ott is elülteti bennünk a kételyt. Alighogy elhittük neki, hogy „Magas törvénye egy nagy csillagfordulásnak A lenti dolgokon finoman átdereng”, vagyis hogy a földi lények is részesei valamilyen transzcendens erőnek, máris kiábrándít, merthogy mindez csak „valószínű látszat”, csak abban ér össze a „múlt és a most”. Az „ifjú lázat horogató” „ó tudás” nem a világ kezdetén helénk, monászainkba rögződött, hanem egyszerűen csak megtanult, esetleg vérünk-ké válta tudás. De a következő sorban mégis megint zavartalanul szól a halhatatlanságszólam. Hát persze, mondhatnánk, a szerelem csakugyan az élet kezdetéig érez vissza, ősi képzeteket tud, változatlan mozdulatokat. De, azt hiszem, ez a magyarázat is túlságosan racionális. Mert a versbeli ésszerű és magyarázható beszéd mégiscsak valami értelmén túlnak a fészke. Vas István lírájában sokszor felhangzik még az „ott voltunk mi már a dolgok kezdetén is” és az „ott reszket majd életünk a föld halálakor, a végső, nagy hidegben”. Idézzem a NÁSZDAL-t vagy a RAPSZÓDIA EGY ÓSZI KERTBEN-t? Nem érdemes, mert rögtön ugyanannyi idézet tolakodna elém, amivel épp az ellenkezőjét bizonyíthatnám. Hagyjuk hát meg a verset ebben a Vashoz illő bizonytalanságban. Hanem ha csak a verset nézem, azt éppen ez a kétfelé húzás élteti. Ez a hitetlen hit, ez a hívő hitetlenség. A Vas István szellemére olyannyira jellemző *igen is, nem is*.

Jánosy István

VAS ISTVÁN: HÚSVÉTI ÉNEK A TESTRŐL

Régi hagyomány a verseket tartalmuk szerint osztályozni: hazafias, filozófiai, szerelmi, természetköltészet. Egyik ilyen osztály – az előbbieknél csöppet sem jelentéktelenebb – a vallásos vagy istenes költészet. Rengeteg ilyen verset írnak – főleg hívő vagy papi személyek –, de ezek nagyrészt élvezhetetlenek, mert az úgynevezett hitigazságokat, vagyis az egyházakban agyonkoptatott gondolati kliséket látják el ritmussal, rímekkel. Annál jobban kiemelkednek az igazi tehetségek, zsenik istenes versei, mert ők az egyéni, megszenvedett istenélményüket foglalják szavakba. Persze ezeknek a verseknek sokszor eretnekszaguk van. Néhány közülük a legnagyobb hatással volt rám – ezek lettek legkedvesebb verseim. Például Szent Ferenc NAPHIMNUSZ-a. Isten léte számomra mindig evidencia volt. De nem tudtam elképzelni a Mindenségtől külön. Ő a Teljesség, a Pléróma, és megnyilvánulásai a létező dolgok, élőlények stb. Így a Nap, a csillagok is, akiket Szent Ferenc oly lenyűgöző szépen köszönt. Utóbb Spinoza pan-